

И дълго ние се заглеждахме нататък, всеки унесен в своите мисли. Аз бях спокоен и дори весел, с усещанията на човек, *спечелил някакъв съдбоносен облог*...⁷ Какъв е този „съдбоносен облог“? В биографията на Гоце Яворов не си служи с такива загадъчни и големи думи, изведени до степен на символ.⁸ Тук сякаш се срещаме с поетическа метафора, която трябва да изрази огромното и поради това невъзможно да се конкретизира чувство, порив, вълнение. В същност облогът е облог със себе си и със смъртта. Поетът е решил в себе си и за себе си, че друг изход освен четата няма; че „пътят е труден, но славен“; че човек решава, подчинен на капризите на съдбата. На друго място Яворов ще го каже още по-ясно и категорично: „работа груба и тежка, за която е нужно ако не един гранитен дух, поне едно безогледно увлечение“. Тези думи са писани, след като е отминало време и прежните увлечения вече се оценяват критически. Ала те не се отричат, споменът не е умиление пред наивността на ранната младост, която няма да се повтори, както няма да се повторят и грешките, и заблудите. Просто сега Яворов е прегорял и е в състояние отстрани да погледне всичко, да го премисли и разказвайки го, да го съхрани като документ от историята.

Яворовата мисъл ни води към разгадаване на няколко проблема: кое тласка човека да се впусне в борбата за освобождението на хората, какъв трябва да бъде народният водач, отношението на водача към народа и ролята на масите и пр. Това са, така да се каже, социалните проблеми в „Хайдушки копнения“. Но те не са всичко — Яворов размишлява и като философ и психолог: битието, смъртта, отчаянието, смисълът на живота, инстинктът за самосъхранение и разумът, отчаянието, самотата и т.н.

Изождайки от своя опит, от наблюденията си в множеството срещи с обикновени хора, Яворов извежда редица истини за човешкия живот, за народа и масовата психология. В сблъсъка с трудностите, изправен лице в лице със смъртта, поетът осъзнава колко дребни и жалки са амбициите на някои да използват народа за своите безсмислени цели. Ала хората невинаги могат да имат съзнание за безполезността на нещо, което е шумно рекламирано като тяхно спасение. Те са объркани от обещанията на различните страни, изплашени са от последствията на всяко доверяване на едните или другите. Така, за да се защити и съхрани, народът правилно се доверява, а иначе отлично преценява обявилите се за негови спасители. Яворовото чувство за справедливост, малко абстрактните му представи за народ и революция тук са разрушени („... силният в коварството си роб“). Но той не обвинява; той се самобичува, защото причините за хорските нещастия и за склонността към подлост и предателство са у ръководителите на движението, у ония, които тласкат хората към смърт, а не преценяват целесъобразността на жертвите, Яворов вече е разбрал, че идеалът на борбата е опорочен, че освобождението вечно ще бъде непостижима химера, ако отдалите се на свещената кауза са корисни и непростимо жестоки. „Простодушен народ, той не може да проумее, че ни служи за тесто, с което искаме да изваем своите — тъмни или светли — дълбоко егоистични блянове. Той не може да проумее, че за колко-годе вероятно блага, които му обещаваме, заплаща сам, а не друг, и то нам, а не другиму, с имот, с живот, с мило и драго.“⁹ Това са Яворовите разсъждения, след като вече се е разочаровал. Поради туй те са някак крайно скептични, но крият много истини. Само един интелгент, отчаян, прегорял и отпаднал след огъня на едно „безумно увлечение“, „може да разсъждава така. Яворов се усеща, че е чужд на действието — той отново мисли. А мисленият човек може да бъде скептик — скептицизмът укрепява способността му да живее, изостря сетивата и изработва защитни реакции.

В „Хайдушки копнения“ има редица поразяващи с дълбочината на прозренията места. Учудващо е, че поет като Яворов с неудържими чувства, с главоломно полnosни настроения, който като че ли не е подвластен на трезвия анализ,

достига до такива аналитични размишления. Става дума за механизма на революционната борба, за разпалването на огъня и повеждането на масите от водачите; от същите водачи, които в даден момент, повлечени от стихията, ще загубят контрола над нея, за да се превърнат в слепи изпълнители. Трябва обаче да притежаваш усета за момента, в който да нанесеш удара, да използваш мощта на свитата пружина. Такъв човек според поета е единствено Гоце. Разбира се, той ще действа инстинктивно, но съдбата се е погрижила край него да бъде Яворов, който ще осъзнае законите и красотата на движението, диалектиката на процесите. Ето как писателят е едновременно и летописец, и изобретател, и психолог. Но над всичко той е мислител, който винаги би трябвало да бъде полезен с откритията си, с наблюденията и изводите си.

Като си припомня времето, прекарано с македонските чети, Яворов си дава сметка на какъв риск се е излагал, какво е можел да загуби и, разбира се, какво е спечелил. Равносметката е неизбежният завършек на всяко сериозно преживяване. За Яворов тя е необходима, за да очертае пътя напред. Може би той чувства трагичната кончина и затова в редовете от „Хайдушки копнения“ все по-често се усеща дъхът на смъртта. Това не би било чудно, ако беше само резултат от припомнянето на опасностите в планината и сраженията с турци и върховисти. Пред поета се изправя въпросът за *смисъла*, за ценността на човешкия живот. Щом и борбата е само средство за осъществяване на нечии амбиции, щом и със свободата може да се спекулира, тогава как да се живее? Надеждата на Яворов е помръкнала, пламъчето е угаснало. Сега поетът все по-често изпада в мрачни настроения. Той няма път пред себе си, защото пътят зад него не е бил такъв, какъвто е искал да бъде. Четникът не е дарил равновесие и душевна хармония на човека и поета. Не, това не е естествено отчаяние на преживелия несгоди и сражения. Защото не страхът за кожата е бил главното му състояние („най-голямата опасност се превръщаше край мене в щастливо приключение“), но дали причината не е в непостижимата съдба на Ботев? Нали и това беше една алтернатива пред него? Нали сам поетът си е мислил: „Мъката на душата ми беше *сладка мъка* — *сякаш целта на живота е красивата смърт*.“ Ала ще прозрем ли душата на поета, ще я разберем ли ...

Колкото и да се възхищаваме от дълбочината на проблемите в „Хайдушки копнения“, колкото и да се удивляваме на прозренията, до които е достигнал Яворов, ние не можем да отминем майсторството му в изобразяването на четнически живот. Реализмът е абсолютен: и в подробностите на бита, и в преживяванията, и във факта. Активният свидетел е бил добросъвестен и обективен. Много често авторите на подобни спомени обичат да изтъкват собствената си личност, да подчертават силата на характера си и да се изкарват едва ли не главната фигура на историята, без които тя би имала съвсем друг ход. Яворов не страда от липса на скромност, но той не се възвеличава. Нещо повече, той се стреми да остане зад събитията, далеч от подвига, защото за него четническото е висока мисия, която той изпълнява всеотдайно, но скромно. Яворов не крие нищо — нито суровите условия на живот, нито страданията на душата от непрестанни опасности, нито разправията и раздорите между четниците, нито способности и моралните добродетели на противника, нито уплахата, нито шегата, която са си направили с тебе, нито първоначалното съжаление, нито помощта на другарите ... Дори когато конфликтът с Яне Сандански се превръща в една от причините да се оттегли от движението, Яворов запазва дълбокото си уважение към този безумно храбър и предан на делото мъж. Личните съображения, обидите, несъгласието с един или друг човек не са помрачили любовта на Яворов към Македония, не са убили вярата му в светлия изход на борбата. Той разбира, че личността е само бръчка във веригата на процеса, осъществяващ се с усиления и живота на хиляди други.

Прозата на Яворов е свидетелство за високите цели, които нашата литература си е поставила още в началните години от своето следосвобожденско развитие, и за майсторството, с което са достигнати. Но те са доказателство и за величието на един поет, увенчал своя живот и творчество и с един житейски подвиг...

БЕЛЕЖКИ КЪМ ТЕКСТА

¹ Симеон Радев предава думите на Елин Пелин, казани по повод решението на Яворов да вземе участие в македонска чета: „Той си приготвяла биографията. Иска като поет да се види, че подражава Ботева“ (Симеон Радев. Погледи върху литературата и изкуството и лични спомени. С., 1965, с. 324). И Боян Пенев не е одобрявал въвлечането на Яворов в македонското движение и многократно го е увещавал да се откаже. Вж. Боян Пенев. Дневник. С., 1973, с. 192—194.

Атанас Далчев също се съмнява в искреността на Яворов, избрал трудния път на борбата (вж. Атанас Далчев. Спомени, стихотворения, фрагменти, мисли и впечатления. С., 1978, с. 161—162). Тук обаче би могъл да се направи един интересен паралел. Като млад Далчев е обичал да ходи в крайните квартали, за да събира впечатления из живота на бедните хора. Произлязъл от друга социална среда, той е чувствувал нужда да опознае живота на други класи — това е било необходимо за творчеството му. Отнесено към случая с Яворов, това се оказва доста сходно с „позата“ на македонските харамии. Два различни типа личности избират два различни по риск пътя, резултат на подобни вътрешни подбуди. Ала трудно би било да обвиняваме или дори само да обявяваме, че Далчев е неискрен, че позира. Сравнението между Яворов и Далчев в своеобразното им „бятство“ от нормалните условия на социалната им среда обяснява степента на емоционалност и готовност за риск у различните темпераменти, дала качествено, но не ценностно отражение и върху творчеството им.

² Михаил Арнаудов. Към психографията на Яворов. Съобщения на поета и наближения. — В: Избрани произведения. Т. I. С., 1978, с. 68.

³ Показателно за нередките душевни състояния на Гоце Делчев и за способността му да се владее с писмото му до Никола Зографов от 13. V. 1899 г.: „Никола, писмото ти изпратих, но да ти кажа правото, почти всичко забравих, що имаше в теб — тъй съм занесен! Ше ме извиниш, ако с тая изповед ти се представя за човек най-немърлив в дължността си. Па и що мога да правя, когато има минути, когато човек представлява един движуш се труп, без да има в него душевно! Дали не вървя към...“

Но силен съм, ще победи всичко освен една съвест“. Вж. Гоце Делчев. Писма и други материали. БАН, 1968, с. 105, курс. м. — П. А.

⁴ Това е забелязал и Любомир Милетич, познаващ отблизо Яне Сандански и записал неговите спомени: „Но Яне Сандански в своята безогледност превъзхожда всички други, за което никак не му е пречила и вродената жестокост...“ Вж. Дамян Груев и Яне Сандански. Спомени. С., ДВИ, 1972, с. 67 — заедно с бележката под линия на редакторите. В случая не става дума за обективна оценка, а за субективно впечатление, съвпадащо с това на Яворов. Но точно личното впечатление определя и отношението към една личност независимо от всички ценни качества, които тя притежава и които другите без съмнение възприемат. Човек (а най-вече поетът) никога не може да бъде напълно безпристрастен — това едва ли е и нужно.

⁵ Критиката е изучила подробно участието на Яворов в социалистическото движение, показвала е какво от социализма е останало у големия поет след завоя му към модернизма. Вероятно социализмът е оказал влияние при решението на Яворов да се включи активно в македонските комитети — дори сам Михаил Арнаудов го разпитва подробно, без да получи обаче желания отговор. Трябва да се отбележи, че социалистическото учение, към което Яворов е бил пристрастен в ранните си години и на което се е посветил напълно съзнателно и организирано, не може да се разглежда като основна или поне като една от най-важните причини за отиването му в Македония. Социализмът е, така да се каже, косвен подбудител, защото е изострил чувството му за социална справедливост.

⁶ Вж. Михаил Нелчев. Проблемът за автобиографизма в творчеството на Яворов. — Литературна история, 1978, кн. 3. Критикът много точно е отбелязал: „Но докато мисля за Ботев отдавна е вече цялостен, единен, ненакърним, Яворовият мит все още търси своята стабилност, все още не е така убедителен за всички. Защото е мит от епоха на упадък, а не на революционен подъем.“

⁷ Вж. Тончо Жечев. Прозата на Яворов. В: Статии. С., 1978 г. Тема за специално изследване би могло да бъде сравнението с биографията на Гоце Делчев, писана от друг виден български писател — Антон Страшимиров, издадена в Солун през 1909 г. Страшимиров привежда много по-малко факти от живота на своя герой и не размишлява така изтънко върху характера на Гоце и отношението водач—народ, както и върху редица социални, психологически и философски въпроси. За сметка на това неговата биография е издържана в патетично-възхваляващ тон и е едно напълно публицистично произведение.

⁸ В статия за Яворов Георги Константинов пише: „И интересно е да се отбележи, че Яворов, който в стиховете си често изразява пресилено душевните състояния, в спомените си е много естествен, прост, убедителен.“ — В: Българската критика за Яворов. С., 1977, с. 290. Това твърдение в общи линии е вярно, но, както се вижда от примера (който не е единствен), изключения има. И в прозата си Яворов остава верен на своя темперамент и отново се занимава със сложни философски въпроси, откъдето идват и силните думи.

⁹ „Простодушен народ“ и „силният в коварството си роб“ са двете крайни степени в Яворовото отношение към народа. То се диктува от моментното му състояние и от насочеността на обвинението или състраданието. „Простодушен народ“ е морална категория, предизвикваща съжалението на сантименталния, но уверен в силите, идеите и целите си човек. „Силният в коварството си роб“ е политическо определение, дошло след първото сериозно крушение. Поражението е склонно към внезапни обобщения. . . В приведените цитат подчертаните места са наслагванията на две разделени по време състояния, което е неизбежно в единното художествено време на творбата. Затова тези състояния са така хиперболизирани и взаимно противоречиви.

ПРОЗАТА НА ПОЕТА

Панко Анчев

Прозата на Яворов е свързана с една неразбулена загадка в съдбата и характера на поета: Македония. Казвам загадка, защото критиката все още не е проумяла напълно причините и подбудите, тласнали Яворов към четническото, към един живот, който със своята суровост и праволинейност е бил коренно противоположен на Яворовия характер. Мнозина подозират поета в поза, в неоправдана амбиция да повтаря Ботевия път, без да е имал неговата съдба.¹ Ала поетовата логика не е подвластна на категориите, с които си служи обикновеният човек. У него бушуват други сили, движат го други закони, които ние трудно успяваме да разберем.

Македония, българското националноосвободително движение в Македония за Яворов е „онова вродено чувство за тайнство, мрачно; после оная страст към риска“². И макар че той отрано се свързва с движението и участва по различен начин в него, до първото му отиване като четник в поробената земя Македония е била тайнство. Тя го е привличала с възможността да се приложи, да се изяви, да вложи страстта си, да се включи с цялата си бушуваща сила в нещо, което има смисъл и стойност. Интелигентът, поетът, човекът с променливо настроение, меланхоликът е търсел отдушник за житейската си пасивност, за неудовлетворението си от прозаичния и скучен бит. Ала какво го очаква там? Яворов не е знаел. Това, от една страна. От друга, поетът Яворов е имал самочувствието на наследник на поета Ботев. По сила на таланта, по експлозивност на чувствата и поетическа мощ Яворов с право е бил сравняван с гения на българската литература. И сам той го е съзнавал, но то не му е било достатъчно. Яворов се е стремил и към житейско повторение на Ботев. На Ботев революционер, на Ботев четника.

Поетът е човек странен, но бихме ли обяснили живота и делата му единствено като резултат на чудатости? Това значи да го изключим напълно от нашия свят, без да сме успели да се докоснем дори мъничко до неговия. Тогава защо да не видим в постъпките му и израз на разумна воля — така, както и при другите четници, с които е споделял трудния път на борбата за освобождението на Македония? Въпросите са много, а всеки техен отговор е ключ към съдбата на поета.

Бих искал да отбележа една странност в биографията на Яворов, обясняваща донякъде характера на поета и решението му да се посвети на националноосвободителната кауза. Яворовите приятели са били обикновено хора на делото, хора, отдадени на революцията — все праволинейни личности, поставили се изцяло в служба на чуждата воля. Революционната борба само относително признава гордостта и самоопределението на личността. Подчинение, върху което се гради дисциплината, е абсолютно задължително. А Яворов е бил слаб и

меланхоличен човек, бързо сменящ настроенията си и неспособен да се владее. Въпреки това, а може би поради това е спечелен от Гоце Делчев — в известна степен противоположност на Яворовия темперамент и Яворовата експлозивност и богата душевност. Гоце е човек праволинеен. Но праволинейността му не е израз на посредственост. Напротив, великият революционер е бил чувствителна личност, способна да преживява, изпадаща често в отчаяние. Но тези му чувства не са били интелегентски раздвоения, неподвластни на разума. Гоце е имал способността да се овладява, да подчинява емоциите на разума.³ Деликатен, но уравновесен, чувствителен, но силен, той е привличал Яворов, който го е смятал за изключителен и виждал в него своето второ непостижнато „аз“. От своя страна Гоце Делчев, а и другият не по-малко известен и близък приятел на Яворов — Тодор Александров — го е ценял като поет, а това е ласкало и обезоръжавало иначе непристъпния и трудно завързващ приятелства дори с хора от своя кръг Яворов. Подчертавам личните качества на революционера, обаяли поета. Защото той не се е втурнал към него заради романтичната му слава и ореол на герой. В противен случай би трябвало това да се повтори в отношенията между Яворов и Яне Сандански. А Сандански, който е не по-малко важна фигура в националната ни история, не само остава чужд за душата на Яворов, но и двамата влизат в остър конфликт помежду си. Яне е сприхав, груб и въпреки редицата ценни качества на личността му, които го издигат в челото на българското освободително движение в Македония, е човек, коренно различен от деликатния и природно интелегентен Гоце Делчев.⁴ Лесно наранимата душа на твореца е особено ревнива, та дори и злопамятна. Тя трябва да се пази — иначе бързо се отвръща, настройва се враждебно към всеки, опитващ се грубо да манипулира с нея. Гоце е умел това и Яворов му е бил дълбоко признателен.

Поетът по своята същност е бунтар. Неговото оръжие са словото и мисълта — чрез тях той воюва за справедливост и хармония. Понякога обаче тези оръжия са недостатъчни; тогава бунтарството се превръща в необходимост за действие. Ала поетът е и хуманист-патриот, за когото съдбата на народа е и лична съдба. Понякога думите не достигат, за да изразиш онова, което така здраво те е обвързало и развълнувало — ти чувствуваш необходимост да направиш онова, което не можеш да кажеш или което не се променя с думи. Яворов е такъв тип човек — лирата му е безсилна, шом българинът в Македония е поробен, шом все още една част от отечеството е под робство, шом самото отечество е разпокъсано, а народът — разединен изкуствено. Ето неговата „лудост“, която го е накарала да поеме трудния път на харамийството, към Македония.⁵

Участието на Яворов в македонското революционно движение би бил само изолиран исторически факт, ако не беше и сюжет в творчеството му. Вярно е, че Македония не развълнува поета в него, но разкри дарбата му на разказвач. Яворов ни е оставил две прозаични произведения, които не отстъпват на поетическите му и бележат нов връх в българската литература.

Прозата на Яворов, макар че по жанр е художествено-документална, не би трябвало да се разглежда единствено като свидетелство на факти от живота на една личност или от историята на едно освободително движение. Нейната сила е в свидетелството на настроенията, вълненията и осмислянето на революцията от човек, чиято съдба е изкуството на словото. Документът играе особено важна роля, но „Гоце Делчев“ и „Хайдушки копнения“ са опит да се решат със средствата на литературата важни въпроси на човешкото битие, на изграждането на човешки характер, на взаимоотношенията личност—общество и пр.

Съзнанието на Яворов за Ботева съдба⁶ се родее със съзнанието на Гоце да повтори пътя на друг голям мъж в българската история — Левски. Паралелът често е експлоатиран, но не защото е очевиден, а защото е основателен. Гоце Делчев (за това свидетелствуват както негови писма, така и спомена на негови

другари) е обичал да чете за Васил Левски, възхищавал се е от подвига му, изучавал е опита му в организацията на революционни комитети и сам е организирал такива комитети в поробеното отечество. И като Левски той е разчитал единствено на народа, ратувал е за извоюваната, а не за подарената свобода. Най-сетне като Левски Гоце е бил свят човек, с чисто сърце, с бистър ум, с омайващо слово, с просто и неподправено поведение, с неизчерпаеми сили да се ски-та от село на село и от град на град. Яворов също вярва в това сходство. Разли-ките обаче са твърде съществени и техните корени са в новите условия.

Яворов издава биографията на Гоце Делчев в началото на януари 1903 г. — само няколко месеца след смъртта на Гоце. Още не е отбелязал споменът, още не е зараснала раната от непрежалимата загуба и поетът вече пише книгата си за своя приятел и кумир. Това хвърля отпечатък върху силата на автора. Самата биогра-фия е по-скоро похвално слово, биографична повест, отколкото детайлно проуч-ване на фактите и точно проследяване на житейския път на героя. Яворов е знаел доста за Гоце, но той очевидно не е знаел „всичко“. Но го е познавал отлично като човек и това му е било достатъчно, за да изгради образа на неговата лич-ност. Така Гоце израства пред нас главно с богатството на нравствени добродете-ли, много от които са вродени. Яворов много държи на генетичните предпостав-ки в развитието на Делчев. И на първо място чувството му за справедливост. В Кукучи, родния град на Гоце, е нямало много турци и още от детството за него тиранът е имал обобщен образ, но е бил въпреки всичко достатъчно реален. Защото отечеството е било поробено, защото народът е бил лишен от свобода. Не е достатъчно да живееш добре, да бъдеш богат, за да си доволен. Има неща, които стоят над ежедневиия бит и които се измерват с други критерии. Оттук според Яворов идва и омразата на Гоце към насилника, а не конкретно към тур-чина. Подобно Левски той е ратувал за всеобщо равенство в бъдещото свобод-но отечество. В него и българи, и турци, и власи ще бъдат еднакво свободни и равни помежду си. Яворов неслучайно изтъква тази черта на Гоце. В нея той вижда един високонравствен хуманизъм, определящ до голяма степен характе-ра на цялото македоно-одринско освободително движение, ръководено от Делчев.

Свободата е заветната цел в борбата на роба. Ала и за борбата, и за свобода-та трябва да удари свещеният час. Прозорливият ум на Гоце е разбирал, че въ-станието иска не само голяма предварителна подготовка, не само отлично въо-ръжение и организация, но и нещо друго. Той често повтарял, че „робите тряб-ва да се повдигнат целокупно на въстание само когато *се почувствуват свобод-ни в душата си*, само когато кървавата разправа с угнетителя бъде проявление на една сравнително по-голяма гражданска съзнателност“ (к.м. — П.А.). Свободата трябва да бъде осъзната необходимост. Само така свалянето на една ти-рания няма да доведе до възкачването на друга. Според Гоце (Яворов ни внуша-ва това) революцията не е стихийен бунт или акт на отъмщение, а насочване на народните сили към промяна и съзидание в името на социалната справедливост. А това вече е и висша революционна идеология, която печели и мобилизира ма-сите, защото не си служи с кухи лозунги и демагогски приказки. Гоце не е бил авантюрист, жертвуващ другите заради амбициите си.

Този „до болезненост скромен“ човек е знаел съвсем ясно практическия път към осъществяването на идеите на освободителното движение. Пътят минава през насилието. И невинаги компрометираният и зле прилаган девиз „целта оправдава средствата“ е израз на безсилие и демагогия. Гоце е виждал, че необ-ходимостта от материални средства налага да се използват и не дотам чисти на-чини. Ала колко ясно звучат думите на Яворов, споделяни без съмнение и от самия Гоце: „Ако тиранията е насилие, революцията е насилие срещу насилие-то.“ Това не е само идейно оправдание на грубо нарушаване на личната свобода и собственост (защитавана твърде ревностно от Гоце Делчев), но и единствен из-

ход за бъдещето на организацията. Човешките принципи трудно се променят, но лесно се намират форми за тяхното насочване в желаната насока. Яворов подчертава това, за да покаже организаторската гъвкавост на Гоце, способността му да действа според нуждите и условията.

Яворов е впечатлен от човеколюбието на Гоце, от готовността му за саможертва заради висшата цел: „В своята любов към хората — Гоце беше истински човек; в своята самонадеяност — истински борец; в своето ясновидство — истински пророк ...“ В същност от тази характеристика ние можем да разберем и Яворовия порив към делото, отстоявано от Гоце Делчев. Когато на това дело са посветени свети хора, тогава то самото става свято и даже поетите могат да се приобщи към него. Поетът Яворов неслучайно говори така. Възвисяването на една личност (макар че Яворов не преувеличава ни най-малко, а наблюдава), натоварена да ръководи, не е току-така. Тя е високият пример за подражание. Великите хора са естествени; тяхното поведение е във възможностите и на простосмъртните. И авторът на биографията поставя ореола на този, който е запазил простотата на човешкото, който и в героизма е преди всичко „до болезненост скромен“ човек.

Гоце е типът народен вожд, който Яворов приема и обича за разлика от други ръководители на македонските комитети — вътрешния и върховисткия. В „Хайдушки копнения“ тази разлика ще стане още по-очевидна в сравнение с Яне Сандански. Сега Яворов изтъква уменията на Гоце да ръководи, обаянието му сред масите, изключителната му честност и откровеност, апостолската му всеотдайност като качества, задължителни (и най-важно, неоткрити от автора у други) за народния вожд. Увековечавайки величието на Гоце Делчев, Яворов показва светостта и на движението, което той оглавява и изразява. Така че подбудите на поета не са само лични — поклон пред паметта на Г. Делчев, приятеля и сподвижника, но най-вече обществени, бих казал и политически. В това отношение биографията на Гоце Делчев, вдъхновено написана от Яворов, се родее с биографиите, излезли изпод перото на Захари Стоянов.⁷

„Хайдушки копнения“ е другото белетристично произведение на големия поет. Писано по-късно (1904—1908), то отразява и нови качествени моменти от еволюцията на Яворов както по отношение на македонското движение и неговите цели и средства, така и по отношение на цялостния му душевен строй. Най-напред трябва да се каже, че времето, в което Яворов пише „Хайдушки копнения“, е вече доста по-сложно и не така вдъхновено за него, и за обществото като цяло. Поетът е направил своя завой, преживял е първите си големи разочарования, премислил е изминатия си път, сблъскал се е с проблемите на живота, успял е да сравни нашето духовно равнище с това на чуждите народи, страдал е доста . . . Той вече си поставя и далеч по-сложни естетически и нравствени проблеми, отколкото в биографичния очерк за Гоце Делчев, писан от един все пак цялостен и не напълно разколебан човек.

В „Хайдушки копнения“ Яворов не е летописец на събитията, в които е участник. Дори не толкова възстановяването на фактите е главната му цел, макар че едно мемоарно произведение задължително трябва да бъде вярно на случилото се. Амбицията на автора е да постави и доколото е по силите му, да реши някои проблеми, занимаващи съзнанието му. И още нещо: „Хайдушки копнения“ са своеобразен ключ за разбиране биографията на Гоце Делчев и на Яворовите подбуди да поеме пътя на борбата. Че тези подбуди не са спонтанни или пък са някаква приумица, говорят още първите страници на очерка „Към границата“. След като разказва за първите си впечатления от внушителната картина на македонската земя, Яворов пише: „Аз посочих на Делчева, изправен до мене: „Виж, Македония ни посреща в траур!“